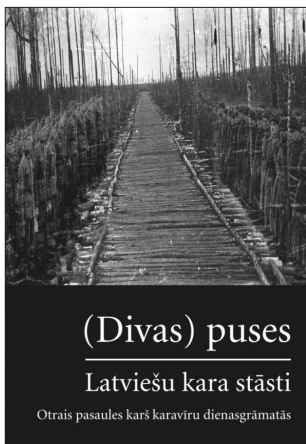

Grāmata “Mūzika okupācijā” nenoliedzami ir vērtīgs devums, lai padziļinātu izpratni par Latvijas kultūras dzīvi Otrā pasaules kara gados. Darbs būs nozīmīgs jebkurai šī laikmeta kultūras pētniekam, un apkopotais materiāls palīdzēs jau analītiskāku un konceptuālāku darbu tapšanā, kuri ir nepieciešami Latvijas kultūras un kultūrpolitikas vēstures izpratnei.

Kaspars Zellis

Uldis Neiburgs, Vita Zelče (red.).
(Divas) puses: Latviešu kara stāsti.
Otrais pasaules karš karavīru die-
nasgrāmatās. Rīga: Mansards, 2011.
 423 lpp.: il. ISBN 978-9984-872-19-3

Otrajā pasaules karā piedalījās aptuveni 200 000 Latvijas iedzīvotāju. Kara rezultāts un pēckara kārtība noteica, ko un kā mēs atceramies par šiem cilvēkiem. Par latviešiem Padomju Savienības karaspēkā pēc kara tika rakstīts daudz, par latviešiem Vācijas karaspēkā intensīva pētniecība uzsākta tikai pēdējos divdesmit gados. Vairumā gadījumu “karš no ierakumiem” jeb “karš ar karavīra acīm”

nekļuva par tiešu izpētes objektu, ja vien tas nesaistījās ar varonības slavināšanu. Mūsdienās Otrais pasaules karš un latviešu piedalīšanās tajā pakāpeniski iziet ārpus tradicionālajiem pētniecības standartiem kā mēģinājums radīt vienotu stāstu par latviešu karavīriem lielajā karā. Paplašinās cilvēku loks, kas interesējas par karu un kas to ierauga nevis kā uzvarētāju un zaudētāju stāstu, bet kā ikdienas cilvēku stāstu. Šāds stāsts ir katram no 200 000 karavīriem – gan tiem, kas karā pieteicās paši, gan tiem, kas tika mobilizēti.

2011. gada nogalē apgādā “Mansards” jaunizveidotajā sērijā “Nospiedumi” vēsturnieku Vitas Zelčes un Ulda Neiburga redakcijā tika izdots Latvijas sabiedrībai ārkārtīgi nozīmīgs un nepieciešams darbs – latviešu karavīru dienasgrāmatu krājums “(Divas) puses: Latviešu kara stāsti”. Par nepieciešamību liecina tas, ka grāmata īsā laikā pēc iznākšanas iemantoja sabiedrības atzinību, vairākās grāmatnīcās kļūdamā par visvairāk pirktu grāmatu, kā arī saņemdamā Latvijas Televīzijas raidījuma “100 gramu kultūras” balvu “Kilograms kultūrā” literatūras un grāmatniecības kategorijā (pēc skatītāju balsojuma). Bez V. Zelčes un U. Neiburga tās veidošanā piedalījušies arī Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūta pētnieki Laura Ardava, Didzis Bērziņš, Klinta Ločmele un Gita Siliņa. Grāmata sagatavota Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” projekta “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” ietvaros un izdota ar Fridriha Eberta fonda finansiālu atbalstu.

Jau grāmatas nosaukums ietver latviešu karavīru situācijas raksturojumu: Otrais pasaules karš dienasgrāmatās – latviešu karavīru dienasgrāmatās –

abās frontes pusēs cīnījušos dienasgrāmatās. Tomēr grāmatā nesastapt pretnostatīšanu, tas ir vienkāršo karavīru stāsts par notikumiem, kas noris viņiem apkārt. Pat ja pirmajā brīdī grāmatas vāka vizuālais (melnbaltais) noformējums šķiet pārāk drūms, tad tomēr stilizētie latviešu karavīru veļi/rēgi Volhovas purvos sasauca ar darba pamatideju par lielvaru (Vācijas un Padomju Savienības) sadalītajiem latviešiem, kuri ir jāapvieno. Grāmata, kas domāta visplašākajai Latvijas auditorijai, ir veltījums “kara laika paaudzei”, un redaktoru pēcvārdā darba ideja izskan kā aicinājums lasītājiem: “Mēs vēlētos, lai, lasot grāmatā iekļautās sešas dienasgrāmatas, jūs atminētos arī savus tēvus, vectēvus un daudzus karā zaudētos Latvijas cilvēkus un padomātu par viņu nenodzīvotajām vai padomju režīma ēnā dzīvotajām dzīvēm. Par to, ko viņi jums nepaguva, negribēja vai baidījās izstāstīt” (399. lpp.). Tomēr izdevums ir arī pietiekami korekti izveidota vēstures avotu publikācija, kas ir atzinīgi vērtējams fakts par sevi, jo Latvijā mēs nevaram lepoties ar pietiekami lielu privāto avotu publikāciju klāstu, īpaši ar kara laika dienasgrāmatu publikācijām. Tāpēc tas ir izmantojams arī akadēmiskos pētījumos.

Grāmatai ir trīs nodaļas. Pirmo nodaļu “Par karu, karavīriem un sociālo atmiņu” veido trīs esejas par Otro pasaules karu, latviešiem tajā un to, kā mēs karu atceramies un kāds tas ir dienasgrāmatās. Otrajā nodaļā “Dienasgrāmatas” iekļautas sešu karavīru: sarkanarmiešu Alberta Dāboliņa, Alfona Kaunasa, Mārtaņa Strazdiņa un vācu armijas karavīru Ērika Jaunkalniņa, Nikolaja Šķutes, Jura Zīverta dienasgrāmatas. Trešā – īsākā nodaļa “Pēcvārds...” sastāv no esejas par kara veterānu dzīvi pēc kara – mūsdienās un redaktoru pēcvārda. Grāmatu papildina fotogrāfijas no Latvijas Nacionālā arhīva Kinofonofotodokumentu arhīva, Latvijas Kara muzeja, privātām kolekcijām. Atsevišķu sadaļu veido attēlu saraksts, bibliogrāfija, personu rādītājs. Tomēr trūkst norādes par dienasgrāmatu komentāru sagatavošanā izmantoto literatūru un avotiem. Īpaši tas būtu bijis nepieciešams pie skaitliskā materiāla, ņemot vērā, ka, piemēram, Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijas skaitliskie dati (papildinājums, zaudējumi u.c.) līdz šim ir apzināti tikai fragmentāri.

Vēsturniece Vita Zelče esejā “Par karu, vēsturi un cilvēkiem...” aplūko to, kā karš ietekmēja/izmainīja latviešus un kā kara ēna pēc tā beigām sekoja bijušajiem karavīriem. V. Zelče pamatoti par atskaites punktu izvēlas Otro pasaules karu, kad, Latvijai kļūstot par totalitāro režīmu upuri, cilvēki bieži pret pašu gribu tika nostādīti divās pusēs. Raksturojot kara, pēckara kārtību, autore nonāk pie atziņas, ka tas ir radījis vērtību trūkumu Latvijā, kas neļauj pieņemt pareizus lēmumus (32.–33. lpp.). Lai parādītu, kā politika pretnotata cilvēkus gan kara laikā, gan pēc kara, V. Zelče daudz izmanto piemērus/citātus no aculiecinieku – šai gadījumā karu izgājušo un pārdzīvojušo stāstiem. Tas palīdz radīt ainu par Latvijas cilvēku, ģimeņu šokējošo pieredzi (“Mana ģimene ir kā Latvijas vēstures lappuse” – 14. lpp.). Stāsti ir drūmi, un gribas jautāt – vai nebija bijušo karavīru stāstu, kur karš un karavīru pēckara sajūtas nebūtu parādītas tik depresīvās noskaņās? Minami desmitiem piemēru, kad, piemēram, Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijas veterāni spēja izveidot karjeru toreizējā Padomju Latvijā (bijusī žurnālu “Draugs” un “Zilīte” redaktore Inese Spura, Latvijas Universitātes profesors Arturs Mauriņš, Mavriks Vulfsons, Eduards Berklavs utt.). Iespējams,

ka daudzi no karavīriem nebūtu kļuvoši par to, par ko kļuva, ja nebūtu bijis karš, un, iespējams, ka daudziem karš sagrāva/izmainīja viņu plānus. Leģionāru liktenis, protams, bija citāds, uz ko rakstā tiek precīzi norādīts.

V. Zelče esejas pirmajā daļā “Par kara beigām un zaudēto” atklāj to, cik baismīgas ir kara sekas, kā veidojas izpratne par kara un karavīru atcerēšanos un kas ietekmē sabiedrību pēc kara. Sevišķa uzmanība pievērsta divām lietām: kas notiek ar karavīriem, kad tie kļūst par veterāniem, un kas notiek ar izpratni par karu/kara atmiņu. Autore runā par karavīra sindromu jeb to, ko varētu nodēvēt par profesiju “kara veterāns”, kā rodas zaudētā paauzde un kādas psiholoģiskas, emocionālas, demogrāfiskas pārmaiņas notika ar cilvēkiem. Te sevišķi jāatzīmē tādas parādības kā drūmums – noslēgtie vectēvi – kara veterāni, klusēšana – “klusuma zona”, kad veidojas tēmas, par ko nerunā, “iziešana no kara”. Paralēli tiek risināts jautājums par to, kā atmiņas par karu tika sovietizētas un ko tas radīja. Piemēram, atzīmēts, ka par varas atbildību sabiedrībā neviens nerunāja.

Jāatzīmē, ka tomēr vairums no V. Zelčes aprakstītajām situācijām raksturīgas ne tikai latviešiem, Latvijas iedzīvotājiem un Otrajam pasaules karam, tās ir vispārējas jebkura kara situācijas (piemēram, par izešanu no kara vispusīgu pētījumu ir veikusi krievu vēsturniece Jeļena Seņavska¹). Te varētu atzīmēt, ka izmantotie piemēri/stāsti ir latviešu cilvēku piemērs visiem lielajiem kariem, mazas tautas piemērs, kad visu – domāšanu, izturēšanos utt. – nosaka politika. Tieši J. Seņavskas izmantošana mudina pievienot piebildi – “vēsturiskā Latvijas pieredze”.

Esejas otrajā daļā “Karš un šis laiks” autore risina jautājumu par kara un mūsdienu attiecībām jeb, kā karš, kas ir beidzies pirms vairāk nekā sešdesmit gadiem, joprojām kalpo par politikas ieroci. Atzinums, ka Otrais pasaules karš mūsdienās ir kļuvis par pašidentitātes faktoru, ko izmanto gan iekšējā, gan ārējā politikā, nav jauns. Tomēr svarīga ir mūsdienu situācijas raksturošana. Tas ir stāsts par “atmiņu karu”, ko veicina mediji, politiķi, un tas ir iespējams, jo sabiedrībā trūkst izpratnes par vērtībām, ir vērtību apjukums, kas neveicina pareizu lēmumu pieņemšanu. Vai karu mūsdienu sabiedrība uztvers kā mācību stundu – grūti atbildēt, kaut V. Zelče uz to aicina. Autorei izdevies veiksmīgi, organiski sasaistīt abas daļas, sniedzot skaidru priekšstatu par problēmu kopumā.

Vēsturnieka Ulda Neiburga raksta “Latviešu militārie formējumi PSRS un Vācijas bruņotajos spēkos Otrajā pasaules karā” koncepcija bijusi īsumā izstāstīt/radīt priekšstatu par latviešu/Latvijas iedzīvotāju ceļu divu valstu militārajos formējumos. U. Neiburgs sāk ar pārskatu par Latvijas armijas iznīcināšanu, tad seko atsevišķi stāsti par latviešiem Padomju Savienības un Vācijas armijās.

Pētījums balstās uz arhīva dokumentiem un par tēmu pieejamajiem rakstiem (gan jaunākajām, gan padomju perioda publikācijām). Jāatzīmē, ka veiksmīgāks ir stāsts par latviešiem Vācijas armijas formējumos, kas acīmredzot saistīts ne tikai ar vēsturnieka profesionālajām interesēm, bet arī to, ka par latviešiem Sarkanajā armijā mūsdienās ir veikts salīdzinoši mazāk pētījumu. Lai arī, rakstot par latviešiem Sarkanajā armijā, autors

¹ Elena Seniavskaia (1999). *Psichologija voiny v XX veke. Istoricheskii opyt Rossii*. Moskva: ROSSPEN.

daudz izmanto padomju laika pētījumus, tie tomēr nevar atbildēt uz jautājumiem, kas tiek sekmīgi risināti, aprakstot latviešu cīņas Vācijas armijas formējumos (par karavīru mērķiem, motivāciju, mobilizāciju u.c.). Būtībā autora sniegtā informācija jāatzīst par objektīvu un arī viegli uztveramu cilvēkiem, kas par latviešu karavīriem abās frontes pusēs līdz šim guvuši vienpusēju priekšstatu.

Tomēr vienlaikus jāpaskaidro pie jēdziena “rusifikācija”, ko lieto gan U. Neiburgs (39. lpp.), gan citi par Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīziju rakstošie autori. Šo jēdzienu bieži lieto 201. latviešu strēlnieku divīzijas komandieris Jānis Veikins vēstulēs Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas pirmajam sekretāram Jānim Kalnbērziņam jau no 1942. gada pavasara. Un tas vairāk vai mazāk ir saistīts ar latviešu karavīru skaita samazināšanos un nespēju papildināt divīziju ar latviešiem. Iespējams, korektāk to tomēr būtu nedēvēt par rusifikāciju, kaut piemērots jēdziens šim procesam nav ieviests. Var uzdot jautājumu – vai formējumā, kas ir citas valsts armijas sastāvdaļa, var notikt rusifikācija, jo faktiski 201. latviešu strēlnieku divīzija jau bija Padomju Savienības armijas sastāvdaļa ar tur pastāvošo kārtību un nekur Sarkanās armijas reglamentos nebija noteikts, cik procentiem latviešu jābūt divīzijā. Otra piezīme ir par divīzijas izveidošanas iemeslu, kas tiek raksturots kā formāls (38. lpp.). Jāatzīmē, ka pieejamie dokumenti nav snieguši atbildi, cik šis LK(b)P CK pirmā sekretāra Jāņa Kalnbērziņa un Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja Viļa Lāča iesniegums 1941. gada augusta sākumā bija formāls un vai ideja par divīzijas izveidošanu bija tikai minēto personu ierosinājums.

Neapšaubāmi ļoti nozīmīga grāmatā ir Lauras Ardavas, Didža Bērziņa un Gitas Siliņas eseja “Karavīru dienasgrāmatas: vēstures pētniecības avots, subjektīva pagātnes liecība un atspīdums mūsdienu sociālajā atmiņā”, kurā risināti jautājumi par karavīru dienasgrāmatām kā vēstures avotiem, lasāmvielu, to rakstīšanu un autoriem un ko tās dod mums mūsdienās. Tieši šīs esejas uzdevums ir sagatavot, iespējams, neko par karu un dienasgrāmatām nezinošo lasītāju dienasgrāmatu lasīšanai. Kā atzīst autori, no vienas puses, dienasgrāmata ir kas ļoti intīms, no otras puses, cilvēkiem ir vēlme ieskatīties svešu cilvēku domās. Pēc autoru atzinuma, dienasgrāmata ir veids, kā vēsturi padarīt ne tik akadēmisku, jo tā ir ikdienas dzīves raksturotāja, kas satur mazā cilvēka stāstus. Jāpiebilst gan, ka dienasgrāmatas rakstīja ne tikai ierindas karavīri, bet arī ģenerāļi, līdz ar to tie var būt arī lielo cilvēku stāsti. Jāatzīmē arī, ka dienasgrāmatai kā vēstures avotam vērtība pieaug tad, ja to nostatīt līdzās oficiālajiem dokumentiem. Dienasgrāmata vairāk tomēr raksturo subjektīvu viedokli par karu, citiem. Aprakstot kara laika notikumus, parādās autora personiskais “es”, viņa rakstura īpašības, pasaules uzskats un ideoloģiskā pārliecība, kā arī laikmeta, kurā avoti tapuši, raksturojums. Līdz ar to dienasgrāmatas galvenokārt izmantojamas, ja ir nepieciešams raksturot konkrētu personu (divīzijas komandiera, komisāra, ierindas karavīra u.c.) viedokli par notikumiem vai papildināt ticamākos avotos trūkstošās ziņas.

Autori atbild arī uz jautājumu, ko dienasgrāmatu lasīšana dod mums. Galvenokārt jau tās ir rakstītāja izjūtas, piedzīvotās emocijas, lai tiktu plašinātas lasītāju zināšanas. Tomēr gribas iebilst, ka dienasgrāmata nav tikai nofiksēts konkrēts brīdis. Tāds tas ir tad, ja autors raksta katru dienu

par tās dienas notikumiem. Bet bieži dienasgrāmatās cilvēki raksta par piedzīvoto pirms laika, kad tas tomēr kļūst par atmiņām.

Kaut gan stāsts par dienasgrāmatām un to, kāpēc mums tās būtu jālasa, ir veiksmīgs, tomēr tam raksturīgi atsevišķi vispārīnājumi, kuriem gribētos oponent. Piemēram, apgalvojums, ka “dienasgrāmatas uzbur precīzu atsevišķu notikumu atmosfēru” (91. lpp.). Te gribas jautāt – kāds ir mērījuma kritērijs, jo notikumam portretējums ir atkarīgs no autora personības, zināšanām, spējas izteikties, valodas bagātības. Arī apgalvojums “ar dokumentu precizitāti” (91. lpp.) ir pārāk vispārējs. Bieži tā ir, bet ne vienmēr.

Līdz šim nav izdevies atrast dokumentus, kas apliecina, ka dienasgrāmatas Sarkanajā armijā bija aizliegts rakstīt, ir jāpapildina rakstītais par iespējamajām prāvām (93. lpp.). Var minēt tikai divus piemērus: Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijas karavīra Friča Spales dienasgrāmatā,² kā arī 201. latviešu strēlnieku divīzijas karavīra Vladislava Kovaļevska dienasgrāmatā.³ Šīs dienasgrāmatas bijušas viens no iemesliem, lai izvirzītu apsūdzību pret karavīru par 201. latviešu strēlnieku divīzijā veikto pretpadomju aģitāciju, un tikušas pievienotas Iekšlietu tautas komisariāta krimināllietai kā lietiskie pierādījumi. V. Kovaļevskis dienasgrāmatā raksta savas pārdomas par karu, par iespējamo Latvijas atbrīvošanu, par ikdienas grūtībām rezerves pulkā, attiecībām ar Dievu, dienesta biedriem, atklāj nosūdzēšanas mehānismu utt. Jāatzīmē, ka viņam tobrīd bija 22 gadi. Tiesa gan, pats autors vēlāk atzinis, ka daudzus faktus sarakstījis jaunības karstgalvībā un tas arī dienasgrāmatas saturu padarījis revolucionāru.⁴

Šī ir eseja, un tās uzdevums nav izanalizēt ar vēsturnieka precizitāti katru dienasgrāmatu, lai atbildētu uz jautājumiem, kas, kāpēc un ko rakstīja dienasgrāmatās. Var uzdot jautājumu: vai dienasgrāmatu rakstīšanas prakse nenāk no Latvijas Republikas tradīcijām, un vai 201. latviešu strēlnieku divīzijas gadījumā tā nav saistīta ar augsto izglītības līmeni latviešu karavīru vidū (iespējams, to pašu var jautāt par leģionāru dienasgrāmatām)? Jāatzīmē, ka dienasgrāmatas rakstītas, vai nu karavīriem atrodoties hospitālī, vai arī 201. divīzijas aizmugures daļā – 1. atsevišķajā Latvijas strēlnieku rezerves pulkā, kur pēc hospitāļa nonāca faktiski visi 201. divīzijas karavīri. Par to liecina dienasgrāmatas saturs, kā arī informācija par autoru, ko pievienojusi 1942. gadā izveidotā Lielā Tēvijas kara Vēstures komisija.

Par veiksmīgu uzskatāma esejas sadaļa “Dienasgrāmatas rakstīšanas prakse: “dvēseļu laboratorija””, kurā sniegti trīs stāsti par to, kāpēc un kā karavīri rakstīja dienasgrāmatas. Atspoguļots gan bijušās sarkanarmietes Ineses Spuras, gan bijušā leģionāra Pētera Liepiņa un kara ziņotāja Jura Ziverta viedoklis. Tie visi atklāj dienasgrāmatas rakstīšanas procesu kara apstākļos kā intīmu karavīra sarunu ar sevi, kas savukārt mums sniedz unikālu kara laika portretējumu.

Īpaša vērtība no vēsturiskā viedokļa ir sešām karavīru dienasgrāmatām kā sociālās vēstures pētniecības objektiem un arī kā militāro formējumu

² Friča Spales krimināllieta, 10.1942.–02.1999. *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts arhīvs* (Rīga, turpmāk: LNA-LVA), 1986–2–P-5487.

³ Vladislava Kovaļevska krimināllieta, 16.03.1943.–06.06.1975. LNA-LVA, 1986–2–P-5177.

⁴ Turpat.

mikrovēstures pētniecības objektiem, jo katrs karavīrs bija piesaistīts savam pulkam, bataljonam, rotai. Šīs sešas dienasgrāmatas ir konkrēti šo cilvēku – vienkāršo karavīru stāsti. Detaļas, ko viņi pamana un akcentē, ir atkarīgas no viņu personības, rakstura īpašībām. Ja pieturamies pie idejas par varas sadalītajiem latviešiem, tad šīs dienasgrāmatas ir veids, kā parādīt cilvēku cilvēciņu, dzīves alkas un tos apvienot.

Izdevumā iekļautās dienasgrāmatas hronoloģiski aptver laiku no 1942. gada janvāra līdz 1945. gada maijam, un krājumā tās ir ievietotas to uzrakstīšanas secībā. Rodas jautājums: kāpēc ir izvēlētas tieši šīs dienasgrāmatas, vai to nosaka attēlotie notikumi vai cilvēka aprakstītās emocijas? Atlasot dienasgrāmatas no aptuveni divdesmit vienībām (iespējams, ka Latvijas dokumentu krātuvēs to ir pat vairāk), bija jādod precīzs pamatojums, kāpēc tiek publicētas konkrētās dienasgrāmatas. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā PA-301. fondā "Lielā Tēvijas kara Vēstures komisija" glabājas vairāk nekā desmit dienasgrāmatu. Karavīru dienasgrāmatas ir atrodamas arī Iekšlietu tautas komisariāta krimināllietās 1986. fondā. Jāatzīmē, ka to atrašana 1986. fondā ir uzskatāma par pētnieka veiksmi, jo fonda aprakstā nav norādes par lietām pievienotajiem lietiskajiem pierādījumiem. Piemēram, jau minētā Vladislava Kovaļevska dienasgrāmata. Oriģināla un unikāla dienasgrāmata pieder 201. divīzijas 122. pulka vada komandierim Krišam Grinfeldam, un tā glabājas Latvijas Kara muzejā. Dienasgrāmata sākas 1941. gada 22. jūnijā un apraksta notikumus līdz 1943. gada 28. aprīlim. Šajā dienasgrāmatā sniegts ne tikai karavīra dzīves atainojums 1. atsevišķajā Latvijas strēlnieku rezerves pulkā, bet arī latviešu karavīru dalības Otrajā pasaules karā izpētes kontekstā faktiski nepētītais vīrieša un sievietes attiecību jautājums. Kara muzejā glabājas arī 201. latviešu strēlnieku divīzijas sanitāres Ernas Veiskartes frontes dienasgrāmata, kas rakstīta 1942. gada pirmajā pusē. Arī šajā dienasgrāmatā tiek aprakstīti vīrieša un sievietes attiecību jautājumi, piemēram, skarot arī kutelīgos "frontes sievu" jautājumus.

Dienasgrāmatas krājumā ievietotas oriģinālvalodā, pievienojot ziņas par autoru, par tehniskām lietām, kā arī par glabāšanas vietu. Atzinīgi vērtējami ir tehniskā rakstura komentāri un teksta satura paskaidrojumi, kas veidoti korekti, pat pārlietu izvērsti, piemēram, ievietojot dziesmu tekstus, vietu izcelsmes skaidrojumus utt. Vien jāatzīmē, ka konstatējamas atsevišķas vietas, kur komentāri būtu bijuši nepieciešami. Paskaidrojums būtu nepieciešams Alberta Dāboliņa dienasgrāmatā, kur acīmredzot tiek aprakstītas 201. divīzijai lielus personālsastāva zaudējumus nesošās Tuganovas kaujas 1942. gada jūlijā–septembrī (133. lpp.). Aprakstot Tuganovas kauju (138. lpp.) – "Pašreiz iet atkal nežēlīgas kaujas. Piens ir atkal gandrīz cauri, bet panākumu nav", trūkst skaidrojuma, kas tad ir piens, – vai jauniesauktie? Komentārs būtu nepieciešams arī tās pašas dienasgrāmatas turpinājumā (141. lpp.), kur tiek rakstīts par kaujām pie Simonovas un Rosinas 1942. gada novembrī, decembrī. Jāatzīmē, ka šo kauju militārās neveiksmes veicināja 201. latviešu strēlnieku divīzijas komandiera Jāņa Veikina atstādīšanu.

Pirmā dienasgrāmata sākas ar 1942. gada 30. janvāri, pēdējā beidzas ar 1945. gada 11. maiju. Faktiski izdevumā tiek aptverts trīs ar pusi kara gadu abās frontes pusēs. No vēsturnieka pozīcijām raugoties, noderīgākās

ir Jura Zīverta, Mārtaņa Strazdiņa un Alberta Dāboliņa dienasgrāmatas. Tās ir rakstītas faktiski katru dienu kā notikumu hronikas, un par šīm var teikt: “Ar dokumenta precizitāti tie rāda ne tikai sevi, bet arī savus biedrus un pretiniekus, vidi, apstākļus” (91. lpp.). Piemēram, Jura Zīverta dienasgrāmata netieši sasaucas ar Antonija Bīvora un Ļubovas Vinogradovas darbu “Rakstnieks karā”.⁵ Tā ir kā karavīra ceļojums pa Latviju un Vāciju kara pēdējās dienās. Šāda dienasgrāmata uzskatāma par ārkārtīgu retumu, kad tas viss ir skatīts ar latviešu karavīra acīm. Jāatzīmē, ka autors rakstījis katru dienu. Tāpēc mazliet žēl, ka grāmatas sastādītāji nav ievietojuši dienasgrāmatas beigu daļu, kas stāsta par došanos bēgļu gaitās.

Dienasgrāmatām ir vērtība ne tikai kā karavīra ikdienas, bet arī atsevišķu militāro norišu raksturotājām. Dienasgrāmatas mums stāsta par propagandas ietekmi uz karavīriem, piemēram, rakstot par atrašanās attālumu no Latvijas teritorijas, tajās sniegti braukšanas, pārvietošanās apraksti, kas reti sastopami citos avotos, atspoguļots vispārējais latviešu karavīru noskaņojums, vēlme ātrāk tikt atpakaļ Latvijā/mājās (kas sevišķi jūtams arī citā kara laikā tapušajā avotā – karavīru vēstulēs), brīvā laika pavadīšana, attieksme pret vācu armijas karavīriem, karalaika žargons, bads, frontes biedru apraksts, cilvēciskās ikdienas līmeņa attiecības. Visi šie aspekti papildina oficiālajos dokumentos fiksēto.

Klintas Ločmeles eseja “Dzīve pēc frontes: kara klātbūtni vērojot” ir zināmā mērā turpinājums Vitas Zelčes esejas sadaļai “Karš un šis laiks”. Te tiek risināts jautājums par to, ko nozīmē būt kara veterānam mūsdienās, par kara veterāna identitāti un atceres pasākumiem kā tās uzturētājiem. Autore stāstījumu veido no pašas sarunām ar kara veterāniem un vērojumiem karavīru atceres pasākumos. Ļoti uzrunājošs raksts, emocionāls vēstījums par cilvēkiem, kas vēl ir starp mums un kurus ir pavadījušas (leģionārus) vai pavada mūsdienās (sarkanarmiešus) “nepiepildītas ilgas pēc novērtējuma” (395. lpp.). Labā literārajā valodā uzrakstīto vēstījumu papildina fotogrāfijas.

Grāmata noteikti ir nozīmīga mūsu sabiedrībai kopumā, jo tā uzsāk aizpildīt tukšumu par mazo cilvēku lielajā karā ar latviešu karavīru piemēru. Grāmata ir pārsteigums tiem cilvēkiem, kam priekšstats par karu veidojies no padomju laika filmām, no redzētā Rīgā 16. martā un 9. maijā. To noteikti apliecina jau minētā grāmatas popularitāte un fakts, ka ir iznācis jau 2. izdevums. Jebkurš šāds izdevums vairo toleranci pret tiem, kas ilgu laiku pēc varas vēlēšanās tika uzskatīti par pretiniekiem. Dienasgrāmatas noteikti ir izmantojamas arī akadēmiskos pētījumos par latviešiem Padomju Savienības un Vācijas armijās.

Izdevums ir kā labs sākums Latvijas PSR laikā tapušo privāto avotu izdošanas tradīcijas ieviešanai. Gribas cerēt, ka sekos nākamie izdevumi, kas paplašinās sabiedrības redzesloku par kādreiz tabu tēmām.

Ilze Jermacāne

⁵ Antonijs Bīvors, Ļuba Vinogradova (2007). *Rakstnieks karā. Vasilijs Grosmans un Sarkanā armija 1941–1945*. Rīga: Atēna.